

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ФИСКАЛДЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ПАРАМЕТРЛЕРІ

Зерттеулер және талдама орталығы-департаменті

**№2023-9 экономикалық зерттеу
Жұмыс мақаласы**

М.М. Жакупова
А.Б. Ханетова

Ұлттық Банктің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен аналитикалық жазбалары ҚРҰБ зерттеу нәтижелерін, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің басқа да ғылыми-зерттеу жұмыстарын таратуға арналған. Экономикалық зерттеулер пікірталастарды ынталандыру үшін таратылады.

ҚРҰБ қызметкерлерінің жұмыс мақалалары жарияланған күнгі жағдай бойынша аяқталмаған зерттеулерді көрсетеді және талқылауға, түсініктемелер мен ескертулер алуға арналған. Оларды орналастырмас бұрын олар тексерілмейді немесе ҚРҰБ қаралмайды. Мақалада келтірілген пікірлер мен пайымдаулар авторлардың пікірін білдіреді және ҚРҰБ-ның, оның басшылығының немесе Ақша-кредит саясаты комитеті мүшелерінің көзқарасын бейнелеу ретінде қабылданбауы тиіс.

Қазақстанның фискалдық саясатының параметрлері

NBRK – WP – 2023 – 9

Мазмұны

1. Кіріспе	6
2. Әдебиетке шолу	7
3. Әдіснама және пайдаланылған деректер	11
4. Нәтижелерді талқылау.....	20
5. Қорытынды	25
6. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	27

Аббревиатуралар мен қысқартулардың тізбесі

ҚР СЖРА ҰСБ	Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ЖІӨ	Жалпы ішкі өнім
МӘСҚ	«Мемлекеттік Әлеуметтік Сақтандыру Қоры» АҚ
ЖТС	Жеке табыс салғы
КТС	Корпоративтік табыс салығы
ХВҚ	Халықаралық валюта қоры
ҚР ҚМ	Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі
ҚРҰБ	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
ҚР	Қазақстан Республикасы
ӘС	Әлеуметтік салық
ҚФБ	Құрылымдық фискалдық баланс
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
AR(1)	Бірінші қатарлы авторегрессиялық модель
ARDL	Авторегрессия және бөлінген лаг моделі
НР-сүзгісі	Ходрик-Прескотт сүзгісі

Қазақстанның фискалдық саясатының параметрлері

М.М. Жакупова¹, А.Б. Ханетова²

Аңдатпа

Соңғы жылдары, әсіресе жаһандық дағдарыс жағдайында, фискалдық саясатты құрылымдық баланс тұжырымдамасын қолдана отырып талдау кеңінен қолданыла бастады. Кейбір елдер проциклді және фискалдық құбылмалылыққа қатысты мәселелерді еңсеру мақсатында құрылымдық балансқа негізделген бюджет ережелері үшін құқықтық база құруға кірісті. Оның негізгі мәні: бекітілген ережеге негізделген фискалдық саясаттың автоматты тұрақтандырғыштарға цикл ішінде еркін жұмыс істеуіне және «берекелі» кезеңдерде бюджет профицитін жинауға мүмкіндік беруінде. Алайда, құрылымдық балансты бағалауда бірқатар әдістемелік мәселелермен бірге бағалаудың белгісіздік дәрежесіне қатысты да қиындықтар бар.

Бұл жұмыс Қазақстанның фискалдық саясатының сипатын талдау мақсатында, оның ішінде экономикамыздың шикізаттық бағытын ескере отырып, циклдерден тазартылған фискалдық балансты, мұнай кірістерінен тазартылған фискалдық балансты және құрылымдық фискалдық балансты бағалау арқылы Қазақстан Республикасында 2010-2022 жылдар аралығында жүргізілген фискалдық саясатты зерделеуге арналған. Бағалау нәтижелері фискалдық саясаттың проциклді тенденциясын көрсетеді. Осы жұмыста келтірілген бағалау әдісі, басқа да әдістерді пайдалана отырып, Қазақстанның фискалдық саясатының сипатын одан әрі тереңдетіп зерделеу үшін, сондай-ақ фискалдық биліктің құрылымдық фискалдық балансқа негізделген бюджет ережелерін бекіту мақсатында пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі сөздер: *Қазақстан, фискалдық саясат, салық-бюджет саясаты, фискалдық экспансия, мемлекеттік кірістер, мемлекеттік шығыстар, фискалдық импульс, құрылымдық фискалдық баланс, бюджет тапшылығы, мұнай кірістерінен тыс тапшылық, мұнай кірістері, өндіріс көлемінің алиақтығы, бюджет кірістерінің өндіріс көлемінің алиақтығына икемділігі, проциклді фискалдық саясат.*

JEL сыныптау: E62, H61, H62.

¹Меруерт Мұхамбетқызы Жакупова – Зерттеулер және талдама орталығы – департаментінің экономикалық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы. Email: Meruert.Zhakupova@nationalbank.kz

²Аякөз Бекзатқызы Ханетова – Жакупова – Зерттеулер және талдама орталығы – департаментінің экономикалық зерттеулер басқармасының жетекші маман-талдаушысы. E-mail: Ayakoz.Khanetova@nationalbank.kz

1. Кіріспе

Макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуде монетарлық және макропруденциялық саясатпен қатар мемлекеттің фискалдық саясатының да рөлі аса маңызды. Тиімді фискалдық саясат өндіріс көлемінің циклді ауытқуларын реттеп, экономикалық өсудің тұрақты қарқынын, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейін және инфляцияның қалыпты қарқынын қамтамасыз ете отырып, мемлекет кірісін оңтайландыруға және оларды ұтымды жұмсауға ықпал етеді. Алайда, тиімді фискалдық саясат нені білдіреді және оны қалай бағалауға болады? Фискалдық саясаттың индикаторлары елдің даму деңгейіне немесе экономика құрылымына байланысты өзгешелене ме?

XX ғасырда мемлекеттің қаржысы тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара бастаған кезде фискалдық саясат мәселелерін зерттеудің қажеттілігі мен өзектілігі арта түсті. Әдебиетте, басқалармен қатар, негізгі кейнстік және рикардолық теориялардан туындайтын екі қарама-қарсы көзқарас бар. Қарапайым кейнстік «қатаң» бағалар әлемінде өндіріс көлемі жиынтық сұраныспен анықталады, тұтыну болса ағымдағы кіріске байланысты, ал мемлекеттік шығындардың өсуі экономиканың өсуіне мультипликативті әсер етеді. Керісінше, рикардолық теорияға сәйкес, экономикалық агенттер алдын-ала ойластырғыш және қазіргі ынталандырудың арты қатаңдату болатынан хабардар болғандықтан, фискалдық саясат жиынтық сұранысқа айтарлықтай әсер етпейді және ағымдағы тұтыну шығындарын арттырмайды.

Қазіргі әлемде макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі мемлекеттік шығыстар мен салықтардың маңыздылығы, әсіресе соңғы екі онжылдықтағы жаһандық күтпеген өзгерістерге байланысты күшейе түсті. Бұған жаһандық дағдарыстардың экономика үшін салдарын еңсеру мақсатында әлемнің көптеген еліндегі үкіметтерінің дағдарысқа қарсы бұрын-соңды болмаған шаралары дәлел бола алады. Сонымен қатар, жоғары инфляция, мемлекеттік бюджеттің тұрақсыздығы мен экономикалық өсудің баялауы немесе болмауы кейбір елдердегі ақылға қонымсыз және қате фискалдық саясаттың шығасыларының көрінісі. Фискалдық саясат әсіресе мұнай экспорттаушы елдер үшін ерекше маңызды, өйткені мұндай экономикалардағы макроэкономикалық менеджмент ерекше проблемаларға тап болады. Бұл жағдай бюджеттің маңызды бөлігі болып табылатын мұнай секторының түсімдерінің сарқылуына, тұрақсыздығына, белгісіздігіне және көбінесе осы өнімге деген сыртқы сұранысқа байланысты. Мұнай кірістерінің осындай ерекшеліктері ұзақ мерзімді перспективада келешек ұрпақ пен қазіргі буынның арасында жер қойнауындағы байлықты әділ бөлістіру, пайдалану және фискалдық тұрақтылықты сақтауға қатысты, ал қысқа мерзімді перспективада макроэкономикалық тұрақтылықты орнату мен бюджетті жоспарлауға қатысты мәселелер туындатады.

Осы жұмыста қазіргі заманғы әдебиеттер ұсынған түрлі фискалдық индикаторлар пайдаланыла отырып, 2010-2022 жылдар аралығындағы Қазақстанның фискалдық саясатына талдау жасалды. Мәселен, Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің циклдерден тазартылған, мұнай кірістерінен тазартылған және

құрылымдық фискалдық баланстары есептелді және жекелеген жылдардағы фискалдық саясаттың сипатын айқындау мақсатында өндіріс көлемінің алшақтығымен салыстырылды.

Зерттеу жұмысы келесідей бөлімдерден тұрады. Екінші бөлімде фискалдық саясаттың тұрақтандыру функциясы теориясының эволюциясына және фискалдық индикаторларды бағалаудың теориялық аспектілерін сипаттайтын әдебиетке шолу жасалды. Үшінші бөлімде Қазақстанның фискалдық индикаторларын есептеу үшін қолданылған әдіснама мен деректер сипатталған, төртінші бөлімде есептеу нәтижелері көрсетілген. Соңғы бөлімде Қазақстанның фискалдық саясатын талдау кезінде есепке алу және қолдану үшін қорытындылар мен ұсыныстар берілген.

2. Әдебиетке шолу

Фискалдық саясаттың тұрақтандыру функциясын алғаш рет XX ғасырдың басында Дж. М. Кейнс бекітті. Ол фискалдық саясатты іскерлік циклдердің ауытқуын реттеу үшін қолдануды ұсынды (Keynes, 1936). Кейнстік фискалдық саясаттың негізгі тұжырымдамасы оның контрциклді сипатында болды, яғни экономика толық жұмыспен қамту деңгейінен төмен болған кезеңде тікелей мемлекеттік шығыстар, трансферттік төлемдер немесе салықты төмендету түріндегі фискалдық ынталандыру қосымша сұранысты туындатуы және экономиканың өсуін қамтамасыз етуі мүмкін. Кейнстік теория Ұлы Депрессия, Екінші дүниежүзілік соғыс кезеңдерінде және АҚШ пен Еуропадағы соғыстан кейін кеңінен қолданылды.

Экономикада инфляция үдеп, жеке инвестицияларды мемлекеттік инвестициялар ығыстыруы сияқты фискалдық ынталандырудың салдары көрінгенге дейін, Кейнстің ізбасарлары мемлекеттік саясаттың тұрақтандыру мүмкіндіктерін ары қарай зерттеп, дамытты. Сол кезде монетаристер алға шықты, олар ұзақ мерзімді перспективада мемлекеттің ең маңызды міндеті инфляцияны бақылауды қамтамасыз ету және фискалдық ынталандыруды азайту, себебі ол нақты секторға әсер етпейді деп тұжырымдады (Friedman (1957), Woodford (1999)).

Фискалдық саясаттың тиімсіздігі туралы дәлелдерге неоклассикалық тәсіл мен нақты іскерлік циклдер теориясын жақтаушылар да қосылды. Олар экономикалық агенттер рационал бола отырып, уақытаралық бюджеттік шектеулерді толық біледі деп сенді. Тұтынушылар бүгінгі салықтың төмендеуі немесе мемлекеттік шығындардың ұлғаюы, ертеңгі күні салықтардың өсуі немесе шығындардың азаюы есебінен қаржыландырылатынын біледі, сондықтан олар тұтынуды арттырмайды, тиісінше өндіріс көлемі де өзгермейді. Бұл теория «рикардо эквиваленттігі» деп аталады (Ricardo (1951), Barro (1974), Lukas (1976), Buchanan (1976)).

Кейінгі жылдары «жаңа» кейнстіктер нақты іскерлік циклдер теориясын (жаңа неоклассикалық синтез) бағалар мен жалақылардың «өзгеріссіздігі» туралы ережемен толықтырып оралды және мемлекеттің қатысуымен түзетілуі мүмкін нарықтық кемшіліктерге назар аударды. «Бұрынғы» кейнстіктерден айырмашылығы, «жаңалары» фискалдық саясаттың – мезгілдік айырмашылық, сыбайлас жемқорлық факторы, инфляция салдары, ығыстыру әсері және мемлекеттік қарызды өсіру

тұрғысынан алғанда теріс әсері секілді кемшіліктері барын қабылдап, ақша-несие саясатының құралдарына басымдық берді. Сонымен қатар, «жаңа кейнстіктер де, жаңа неоклассикалық синтез де экономиканы тұрақтандыру үшін уақытша фискалдық ынталандыру мүмкіндіктерін қолдануды үзілді-кесілді жоққа шығармайды (Blanchard, Fisher (2014)).

Қазіргі макроэкономистер ақша-несие шараларымен салыстырғанда фискалдық шаралардың тиімділігінің төмен екенін атап өтіп, дегенмен рецессия жағдайында, әсіресе ақша-несие саясатының шаралары әртүрлі себептерге байланысты тиімсіз болуы мүмкін жағдайларда, дискрециялық фискалдық саясат шараларын қолдану қажет екенін мойындайды. Соңғы екі онжылдықтағы жаһандық дағдарыстар кезінде әлемнің көптеген мемлекеттерінің дағдарысқа қарсы бұрын-соңды болмаған фискалдық шаралары оған дәлел бола алады (Остапенко (2015), Deb және басқ. (2021)).

Осылайша, мемлекет рецессия кезеңінде экономикалық белсенділікті ынталандыратын және оны экономиканың «қызып кетуі» кезеңінде тежейтін контрциклді фискалдық саясаттың тұрақтандыру функциясы бүгінгі күнге дейін өзекті. Сонымен бірге, тарихта фискалдық саясаттың кейнстік емес әсері де кездеседі, ол кезде ынталандырушы фискалдық саясат кезінде ЖІӨ төмендейді немесе керісінше жағдай орын алады. Giavazzi және Pagano (1996), Sutherland (1997), Giavazzi және басқ. (1999, 2000), Burger (2006), Бакалованың (2012) эмпирикалық зерттеулері кейнстік емес әсер белгілі бір жағдайларда, мысалы, күшті және орнықты фискалдық серпін кезінде, борыштың деңгейі жоғары болған кезде және оның өсу қарқыны жылдам болғанда туындайтынын көрсетеді.

Әдебиеттерде әлемнің әртүрлі өңірлері мен елдеріндегі фискалдық саясаттың циклді сипатын зерттеуге арналған көптеген жұмыстар бар. Мәселен, көптеген зерттеулердің қорытындылары дамушы елдердегі, соның ішінде шикізат тауарларын экспорттаушы елдердегі фискалдық саясат негізінен табысы жоғары елдермен салыстырғанда проциклді болып табылады дейді (Gavin және Perotti (1997), Kaminsky және басқ. (2005), Stiglitz және басқ. (2006), Ilzetki және Végh (2008), Alesina және басқ. (2008), Villafuerte және Lopez-Murphy (2010)). Ал фискалдық саясаттың проциклді сипаты іскерлік циклді жеңілдетудің орнына нашарлатады.

Сонымен қатар McManus және Ozkan (2015) 1950-2010 жылдар аралығындағы 114 елдің деректері негізінде көптеген елдердің (көбінесе дамушы елдер және кейбір дамыған елдер) проциклді фискалдық саясат жүргізгенін де анықтады. Оған қоса, проциклді саясаты бар елдердің экономикалық өсу қарқыны төмен, өндіріс көлемінің құбылмалылығы мен инфляция қарқыны жоғары екенін де анықтады. Осыған байланысты авторлар контрциклді фискалдық саясатты қамтамасыз ету үшін фискалдық институттарды құру макроэкономикалық саясаттың басымдығы болуы тиіс екенін атап өтті.

Erbil (2011) 28 мұнай өндіретін дамушы елдегі 1990-2009 жылдар аралығындағы фискалдық әрекеттің циклді сипатын қарастырды. Бес фискалдық көрсеткішті (мемлекеттік шығыс, тұтыну, инвестициялар, мұнайдан тыс кірістер

және мұнайдан кірісінен тазартылған бастапқы баланс) тестілеуден кейінгі нәтижелер барлық бес фискалдық айнымалының бүкіл іріктемеде проциклді сипатта екенін анықтаған. Нәтижелер кіріс топтары бойынша әртүрлі болған: кіріс деңгейі төмен және орташа елдерде шығыстың сипаты – проциклді, ал кіріс деңгейі жоғары елдерде контрциклді сипатта. Кіріс деңгейі орташа және жоғары елдердегі фискалдық саясатқа әдетте сырттан қаржыландырудың шектеулі болатыны әсер етеді. Ал кіріс деңгейі төмен елдер үшін институттардың сапасы мен саяси құрылымы маңыздырақ екен.

Сонымен қатар фискалдық саясаттың проциклді сипаты дамушы елдердің үкіметтері қатаң бюджеттік ережелерді сақтамайтындығымен түсіндірілуі мүмкін және бюджеттің автоматты тұрақтандырғыштарының рөлі салыстырмалы түрде әлсіз, сондықтан олардың фискалдық позициясындағы өзгерістердің басым бөлігі дискрециялық фискалдық саясатқа байланысты (Jansen (2004), Fedelino және басқ. (2009)).

Дискрециялық фискалдық саясат деп - өндіріс көлемінің нақты көлеміне және оның өсу қарқынына әсер ету, толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және инфляцияны бақылау мақсатында үкіметтің салық пен мемлекеттік шығыс бойынша жасайтын мақсатты шаралары айтады. Алайда, дискрециялық саясат кідіріспен жүргізіледі, сондықтан бұл оның экономикадағы өзгерістерге тез жауап беруі және оларды тиімді түзету мүмкіндігін азайтады. Автоматты фискалдық саясат жиынтық өндіріс көлемінің циклді ауытқуларына байланысты мемлекеттік кіріс пен шығыстың көлемін және фискалдық балансты автоматты түрде өзгертуді көздейді. Экономикалық өсу кезеңдерінде циклді өзгерістер әсер ететін кіріс өсуге бейім, ал шығыс төмендейді, бұл өзге жағдайлар өзгеріссіз болған кезде қаржылық баланстың жақсаруына әкеледі. Ал экономикалық құлдырау кезінде дәл осыған керісінше жағдай орын алады. Уақыт өте келе экономикадағы циклді өзгерістер бір-бірін алмастырып отыратындықтан, өндіріс көлемінің циклді ауытқуларының амплитудасы автоматты түрде реттеледі, бұл үкіметтің экономикалық саясатын жиі өзгертпеуге мүмкіндік береді (Van den Noord (2000)). Автоматты өзгерістер табыс салығы, субсидиялар, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы және т.б. сияқты автоматты тұрақтандырғыштардың әсерінен болады.

Контрциклді фискалдық саясатты және контрциклді бюджеттік ережелерді енгізу тиімді талдау құралысыз жүзеге асырыла алмайды. Осыған байланысты үкіметтің «нақты» фискалдық позициясын айқындау үшін экономикалық циклдің мемлекеттік қаржыға әсерін болдырмай, оның дискрециялық бөлігін бағалау, яғни циклден тазартылған фискалдық балансты бағалау пайдалы. Циклден тазартылған фискалдық баланс, егер ЖІӨ циклді ауытқулар болмаған кезде әлеуетті деңгейде болса, мемлекеттің фискалдық позициясын көрсетеді. Осылайша, контрциклді саясатты жүргізу үшін фискалдық органдар мемлекеттік шығысты нақты өндіріс көлемінің өзгеруіне емес, әлеуетті өндіріс көлемінің өзгеруіне сәйкес түзетуі керек.

Сонымен бірге, егер экономикасы әртараптандырылған елдер үшін фискалдық саясатты талдау үшін циклден тазартылған фискалдық балансты бағалау жеткілікті болса, онда мұнай өндіруші елдер үшін мұнай бағасы циклінің әсерін де ескеру қажет. Мәселен, мұнай бағасының уақытша көтерілуі бюджеттің профицитін арттыруы мүмкін, бұл өз кезегінде әртүрлі себептерге байланысты билікті бюджет

шығысын ұлғайтуға ынталандыруы мүмкін. Экономикалық өрлеу кезіндегі фискалдық экспансия, өндіріс көлемі өзінің әлеуетті деңгейінен асып кеткен кезде инфляцияның өсуі, мемлекеттік инвестициялар тиімділігінің төмендеуі, жеке инвестициялардың ығыстырылуы және т.б. сияқты теріс салдарға әкеледі. Сонымен қатар мұнай түсімдері артуы есебінен мемлекеттік шығыстың ұлғаюы фискалдық позицияның нашарлауын жасырады. Алайда, орта мерзімді перспективада мұнай бағасы өзінің трендіне қайта оралғанда билік мемлекеттік шығыстарды қысқарту керек болады, бұл жиынтық сұраныстың тарылуына әкеледі және осылайша экономикалық көрсеткіштерге теріс әсер етеді. Егер билік әлеуметтік, саяси қысымға байланысты «берекелі жылдары» шамадан артық шығысты қысқарта алмаса, онда мемлекеттік қарызды ұлғайтуға мәжбүр болады, бұл сөзсіз мемлекеттік бюджеттің тұрақсыздығына әкеледі.

Осылайша, мұнай экспорттаушы елдердің мемлекеттік бюджетінің кіріс бөлігі жоғары құбылмалылықпен және белгісіздікпен сипатталатындықтан, жалпы және бастапқы фискалдық баланстар сияқты тек қана дәстүрлі фискалдық индикаторларды немесе циклден тазартылған көрсеткіштерді (мұндай елдердегі автоматты тұрақтандырғыштардың елеусіз болуына байланысты) талдау фискалдық саясаттың бағыты мен тұрақтылығы, оның экономикаға әсері туралы толық емес және қате қорытынды жасауға жол ашуы мүмкін. Осыған байланысты Medas және Zakharova (2009) мұнай экспорттаушы елдерге дәстүрлі фискалдық көрсеткіштермен қатар мұнай кірістерінен тыс фискалдық көрсеткіштерді де талдауды ұсынады. Сонымен қатар Villafuerte және Lopez-Murphy (2010) циклден тазартылған мұнай кірістерінен тыс фискалдық балансты өндіріс көлемінің циклді ауытқуларын ескеретін және мұнай кірісінің фискалдық балансқа әсерін болдырмайтын көрсеткіш ретінде пайдалануды ұсынады.

Қазіргі экономикалық зерттеулерде контрциклді бюджеттік ережелерді бекіту үшін баламалы көрсеткіш ретінде құрылымдық фискалдық баланс ұсынылады. Құрылымдық фискалдық баланс (бұдан әрі – ҚФБ) циклден тазартылған баланстың модификацияланған нұсқасы және ол өндіріс көлемінің циклді ауытқуларымен қатар шикізат тауарлары мен активтердің (жылжымайтын мүлік, акциялар) бағасы, өндіріс көлемі құрылымының өзгеруі сияқты іскерлік циклден тыс факторлардың да әсерін ескереді, сондай-ақ уақытша, бір реттік фискалдық операцияларды есепке алмайды. Бұл тәсілдің егжей-тегжейлі сипаттамасы және бағалау әдіснамасы Bornhorst және басқ. жұмысында (2011) келтірілген. Одан басқа құрылымдық фискалдық балансты бағалаудың аталған тәсілін Ardanaz және басқ. (2015) Латын Америкасы мен Кариб бассейнінің 20 елінің, соның ішінде мұнайға бай елдердің фискалдық саясатын талдау үшін, Galal Eid (2015) Сауд Арабиясының фискалдық талдауы үшін және т.б. зерттеушілер қолданды.

Сонымен қатар мыс пен басқа минералдардың ең ірі экспорттаушысы Чили елінің билігі ҚФБ есептеудің осы тәсілін кейбір түзетулер енгізу арқылы қолданады. Frankel (2011) өз жұмысында Чилидің тәжірибесін егжей-тегжейлі зерттеді, ол құрылымдық фискалдық баланс қағидаларына негізделген контрциклді фискалдық саясатты ең алғаш болып енгізген. Чилиге контрциклді фискалдық саясатты жүргізуге мүмкіндік берген негізгі жаңалық – бұл құрылымдық бюджеттік ереженің өзі ғана емес, тәуелсіз сарапшылардың топтарына мыс бағасының ұзақ мерзімді

тенденциялары мен ЖІӨ-ді бағалау жауапкершілігін жүктейтін режимнің болуы. 2006 жылға қарай ҚФБ-ға негізделген контрциклді бюджеттік ережелер оң нәтиже көрсете бастады. Мәселен, 2000-2005 жылдар аралығындағы кезеңде Чилидің мемлекеттік борышы мемлекеттік жинақтардың ЖІӨ-нің 2,5%-нан 7,9%-на дейін ұлғаюының арқасында ЖІӨ-нің 13,2%-нан 5%-на дейін қысқарды. Нәтижесінде тәуелсіз облигациялардың спредтері бірте-бірте тарылып, 2006 жылдың соңында Чилиге тәуелсіз А кредиттік рейтингі беріліп, ол 2010 жылдың ортасында А+ деңгейіне дейін көтерілді. Кейбір есептеулер бойынша ҚФБ негізіндегі фискалдық саясат 2001-2005 жылдары Чилидің ЖІӨ құбылмалылығын 1/3-ге төмендетуге мүмкіндік берген.

Әдебиетте Қазақстанның фискалдық саясатын талдауға арналған жұмыстар көп емес. Олардың ішінде түрлі елдердің фискалдық саясаттарын салыстырмалы талдау аясында Қазақстан - Гурвич және басқ. (2009), Medas және Zakharova (2009), Ahmadov және басқ. (2017), Erbil (2011) еңбектерінде аталған. Отандық авторлардың ішінен Алпысбаева және басқ. (2021), Жүзбаевтің (2019), Төлеуов және басқ. (2021) еңбектерін атап өтуге болады. Бұл ретте ҚФБ бағалау тек Алпысбаева және басқ. (2021), Ahmadov және басқ. (2017) еңбектерінде ғана келтірілген, олар Қазақстанның фискалдық саясаты проциклді деген қорытындыға келген.

Бұл жұмыста біз Bornhorst және басқ. (2011), Ardanaz және басқ. (2015), Ahmadov және басқ. (2017) еңбектерінде көрсетілген әдіснаманы ұстанып, Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің ҚФБ-ын есептедік. Оны циклден тазартылған мұнай кірістерінен тыс баланстың көрсеткіштерімен толықтырдық. Сонымен қатар, шығыс бөлігінде квазифискалдық операциялар ескерілді, олар келесі бөлімде толығырақ сипатталған. Сонымен, бұл жұмыстың құндылығы отандық әдебиеттерді Қазақстанның фискалдық позициясын баламалы есептеулермен толықтыру, сондай-ақ оның ішінде оңтайлы бюджеттік ережелерді әзірлеу және бекіту шеңберінде пікірталастарды ынталандыру және осы мәселені біздің елімізге қатысты одан әрі тереңдетіп зерделеу.

3. Әдіснама және пайдаланылған деректер

Бүгінгі таңда әдебиетте ҚФБ-ын есептеудің бірнеше тәсілдері ұсынылған, олар кең мағынада екі негізгі топқа бөлінеді: 1) «жоғарыдан төменге» (“top down”) бюджеттің нақты сальдосын тікелей түзету арқылы жасалады және 2) «төменнен жоғарыға» (“bottom up”) заңнамалық немесе әкімшілік шешімге сәйкес кіріске де, шығысқа да қатысты жыл сайын қабылданатын жекелеген «дискрециялық» бюджеттік шаралардың бюджеттік ықпал ету сомасын қарастырады. Сондай-ақ ХВҚ, ЭЫДҰ және Еуропалық комиссия сияқты халықаралық институттар әртүрлі әдістерді әзірледі, олар өз негізінде біртұтас, бірақ циклді бөлікті бағалау әдістемелерімен ерекшеленеді, ал ол әртүрлі нәтижелерге алып келуі мүмкін.

ҚФБ есебі негізгі үш кезеңнен тұрады:

1) барлық әдістерде бірінші кезең ретінде өндіріс көлемінің алшақтығын, яғни нақты ЖІӨ-нің әлеуетті ЖІӨ-нен ауытқуын әлеуетті ЖІӨ-нің пайызға шаққандағы көрсеткішімен бағалау қажет:

$$OG = \frac{Y - Y^p}{Y^p}$$

мұнда: OG – өндіріс көлемінің алшақтығы, Y – нақты ЖІӨ, Y^p – әлеуетті ЖІӨ. Әдебиетте өндіріс көлемінің алшақтығын бағалаудың көптеген әдістері бар, олардың кейбірі төменде берілген;

2) бұдан әрі бизнес-циклдің ауытқуларының бюджеттің кіріс және шығыс бөлігіне қаншалықты әсер ететінін бағалау, яғни цикл компоненттерін бағалау әдістеріндегі айырмашылықтарды алға тарта отырып есептеу;

3) үшінші кезеңде нақты фискалдық балансты цикл компоненттерінен тазарту арқылы циклден тазартылған фискалдық баланс тікелей есептеу жүргізіледі.

Сондай-ақ, әдістер арасында фискалдық балансты ауқымдау көрсеткіштері әртүрлі болуы мүмкін, мысалы: әлеуетті немесе номиналды ЖІӨ-ге шаққандағы пайызбен. Сонымен қатар, көптеген зерттеушілердің пікірінше, әлеуетті ЖІӨ-ді ауқымдау көрсеткіші ретінде пайдалану тұжырымдамалық тұрғыдан өте дұрыс.

Бұл ретте қарызға қызмет көрсетуге байланысты бюджет шығыстары үкіметтің нақты жылдағы дискрециялық шешімдеріне тәуелді болмағандықтан және көп жағдайда ұзақ мерзімді кезеңге есептелгендіктен, фискалдық позицияны талдау үшін оларды фискалдық баланс есебінен алып тастау және бастапқы ҚФБ алған жөн.

Төменде әр әдістің қысқаша сипаттамалары көрсетілген.

ХВҚ-ның жиынтық әдісі

ХВҚ біріктірілген әдісі Hagemann (1999) еңбегінде алғаш рет сипатталды және одан әрі Fedelino және басқ. (2009) толықтырылды. Бұл әдіс “top down” тәсіліне негізделген және ҚФБ-ның жиынтық кірісі мен бюджет шығысының өндіріс көлемінің жиынтық алшақтығына икемділігін бағалау және алынған икемділіктердің көмегімен нақты кіріс пен шығысты түзету жолымен есептеуін көздейді.

Әлеуетті ЖІӨ анықталғаннан кейін циклден тазартылған бюджет кірісі мен шығысы былай есептеледі:

$$R^{CA} = R \left(\frac{Y^p}{Y} \right)^{\varepsilon_R}$$

$$G^{CA} = G \left(\frac{Y^p}{Y} \right)^{\varepsilon_G}$$

мұнда: R^{CA} – циклден тазартылған кіріс, G^{CA} – циклден тазартылған шығыс, R – жиынтық кіріс, G – жалпы шығыс, Y^p – әлеуетті ЖІӨ, Y – нақты ЖІӨ, ε_R және ε_G – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты бюджет кірісі мен шығысының икемділігі.

Кіріс пен шығыс бойынша жиынтық икемділікті болжауға немесе әдебиеттен алуға болады. Әдетте кіріс үшін 1 және шығыс үшін 0 мәндері қабылданады. Алайда, мүмкін болған жерлерде бюджеттің жиынтық кірісі мен шығысы үшін не қолданыстағы зерттеулерден алынған, не регрессия шеңберінде бағаланған жекелеген елдер бойынша икемділік коэффициенттерін пайдалану қажет.

Осылайша, циклден тазартылған бастапқы баланс мынадай формула бойынша есептеледі:

$$CAPB = R^{CA} - G^{CA}$$

мұнда: $CAPB$ – бастапқы ҚФБ, R^{CA} – циклден тазартылған кіріс, G^{CA} – циклден тазартылған шығыс.

Еуропалық Комиссияның ішінара жиынтық әдісі

Еуропалық Комиссия (Mourge және басқ. (2013)) жартылай жиынтық әдістің жаңартылған нұсқасын ұсынды, онда жартылай икемділік өлшемдері, жаңартылған үлестік өлшемдері және еуропа елдері үшін ҚФБ есептеуінің негізінде жатқан деректер пайдаланылады. Бұл әдіс «top down» тәсіліне де жатады.

Жаңартылған нұсқа ҚФБ көрсеткіштері нақты ЖІӨ-нің емес, әлеуетті ЖІӨ-нің пайызбен берілуімен ерекшеленеді. Екінші ерекшелігі 1) жалпы салықтағы/шығыстағы нақты салықтың/шығыстың үлесі (яғни салық пен шығыс құрылымы) және 2) ЖІӨ-ге шаққандағы пайызбен алғанда жалпы салық пен жалпы шығыстың мөлшері сияқты үлестік өлшемдердің жаңартылуы. Жұмыста үлестік өлшемдерді анықтау үшін эталондық кезең ретінде соңғы он жылдағы орташа мәнді пайдалану ұсынылады.

Еуропалық Комиссия қолданатын әдіс екі: бюджеттің циклді құрауышын есептеу және одан кейін оны бюджеттің нақты сальдосынан шегеру кезеңінен тұрады. Өз кезегінде циклді құрауыш өндіріс көлемінің алшақтығы мен өндіріс көлемінің алшақтығына фискалдық баланстың жартылай икемділігі туындысына тең:

$$CAB = \frac{B}{Y} - \varepsilon * OG$$

мұнда: CAB – циклден тазартылған баланс, B – нақты фискалдық баланс, Y – нақты ЖІӨ, ε – жалпы жартылай икемділік, OG – өндіріс көлемінің әлеуетті ЖІӨ-ге шаққандағы пайызбен алғандағы алшақтығы.

Жартылай икемділік былай есептеледі:

$$Semi\ elasticity = \varepsilon = (\eta_R - 1) \frac{R}{Y} - (\eta_G - 1) \frac{G}{Y}$$

мұнда: ε – жалпы жартылай икемділік, η_R – ЖІӨ-ге қатысты бюджет кірісінің жекелеген санаттарының (салықтың 5 түрі бойынша) орташа алынған икемділігі, η_G – ЖІӨ-ге қатысты бюджет шығысының (жұмыссыздық бойынша жәрдемақының) орташа алынған икемділігі, R – бюджеттің жиынтық кірісі, G – бюджеттің жиынтық шығысы; Y – нақты ЖІӨ. Эталондық кезеңдегі бюджеттің жиынтық кірісіндегі/шығысындағы олардың үлестері кірістің/шығыстың жекелеген санаттарының үлестері болып табылады.

Бұл әдістің ХВҚ жиынтық әдісінен айырмашылығы икемділікті есептеу үшін базаны таңдауына байланысты. ХВҚ жиынтық әдісінде жалпы кіріс пен шығыстың икемділігі тікелей өндіріс көлемінің алшақтығы бойынша есептеледі, ал Еуропалық Комиссияның әдісі бойынша алдымен кірістің/шығыстың жекелеген құрауыштарының тиісті макроэкономикалық базасын ескере отырып, олардың икемділігі, содан кейін макроэкономикалық базаның өндіріс көлемінің алшақтығына икемділігі есептеледі. Осы екі икемділіктің туындысы өндіріс көлемінің алшақтығы

бойынша кірістің/шығыстың жекелеген санаттарының икемділігін береді.

Бөлшектелген тәсіл

Кейде «ЭЫДҰ әдістемесі» деп аталатын бөлшектелген тәсіл кіріс пен шығыстың жекелеген санаттарын циклден тазартуға негізделген. ЭЫДҰ-ға мүше елдер үшін әзірленген осы әдістеме Girouard және André (2005) жұмысында егжей-тегжейлі сипатталған және кейіннен Robert және басқ. (2015) зерттеуінде жаңартылып, толықтырылған.

Бұл әдіске сәйкес фискалдық балансты циклді ауытқуларға түзету кірістің негізгі санаттарына және жұмыссыздыққа байланысты мемлекеттік шығысқа қатысты қолданылатын бөлшектелген нысанда мына формула бойынша жүргізіледі:

$$B^* = \left[\sum_{i=1}^n T_i (Y^p/Y)^{\varepsilon_{ti,y}} - G(Y^p/Y)^{\varepsilon_{g,y}} + X \right] / Y^p$$

мұнда: B^* – бастапқы ҚФБ, T_i – i салығы бойынша түсімдер, G – ағымдағы бастапқы мемлекеттік шығыс (яғни борыш үшін төленетін пайыздық шығысты есептемегенде мемлекеттік шығыс), X – салықтық емес кіріс, $\varepsilon_{ti,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты i салығы бойынша икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{g,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты ағымдағы бастапқы мемлекеттік шығыстың икемділік коэффициенті, Y – нақты ЖІӨ, Y^p – әлеуетті ЖІӨ.

Салықтардың белгілі бір түрін және бюджеттің ағымдағы бастапқы шығысын циклден тазарту есептелген икемділіктерді қолдана отырып жүргізіледі. Икемділік коэффициенті екі кезең бойынша есептеледі: 1) тиісті салық салынатын базаға салық түсімдерінің нақты санатының икемділігін анықтау және 2) өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты тиісті салық салынатын базаның икемділігін бағалау:

$$\varepsilon_{ti,y} = \varepsilon_{ti,tbi} * \varepsilon_{tbi,y}$$

$$\varepsilon_{g,y} = \varepsilon_{g,u} * \varepsilon_{u,y}$$

мұнда: $\varepsilon_{ti,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты i салығы бойынша икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{ti,tbi}$ – тиісті салық салынатын базаға i салығы бойынша түсімдердің икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{tbi,y}$ – тиісті салық салынатын базаның өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{g,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты ағымдағы бастапқы мемлекеттік шығыстың икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{g,u}$ – жұмыссыздыққа қатысты жұмыссыздыққа байланысты шығыстың икемділік коэффициенті, $\varepsilon_{u,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты жұмыссыздықтың икемділік коэффициенті.

Бөлшектелген тәсіл бизнес цикл әсер ететін салықтардың 4 санатын анықтайды: жеке табыс салығы (ЖТС), корпоративтік табыс салығы (КТС), әлеуметтік салық және әлеуметтік аударымдар (ӨА), жанама салықтар. Тиісті салық базалары: ЖТС және ӨА үшін – жалдамалы жұмыскерлерге еңбекақы төлеудің жалпы қоры, КТС үшін – жалпы пайда және жалпы аралас кіріс, жанама салықтар үшін – жалпы тұтыну.

Салық салынатын базаға салық түсімдерінің икемділігі салық заңнамасындағы ақпарат негізінде анықталады: пропорционал жүйе үшін – 1, прогрессив жүйе үшін – 1-ден көп, регрессив жүйе үшін – 1-ден аз. Өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты салық салынатын базаның икемділігі эмпирикалық түрде бағаланады.

Бөлшектелген тәсіл, көп деректер мен есептеулерді қажет етсе де, жиынтық тәсілмен салыстырғанда тұрақтылық және әртүрлі салық пен шығыс баптарының циклді реакциясын жақсы қабылдау тұрғысынан артықшылықтарға ие.

Модификацияланған құрылымдық фискалдық баланс

Жоғарыда айтылғандай, заманауи зерттеулерде модификацияланған ҚФБ пайдаланылады, ол циклден тазартумен қатар шикізат тауарлары мен активтер (жылжымайтын мүлік, акциялар) бағасы, өндіріс көлемі құрылымының өзгеруі сияқты іскерлік циклден тыс факторлардың әсерін ескереді, сондай-ақ, уақытша біржолғы фискалдық операцияларды есепке алмайды. Модификацияланған ҚФБ-ты бағалау әдістемесі Bornhorst және басқ. (2011) жұмысында сипатталған және 1-суретте схема түрінде берілген.

Іскерлік циклден тыс факторларды ескере келгенде, олардың фискалдық балансқа әсері маңызды болған кезде, фискалдық балансты түзету қажет. Мысалы, мұнайды экспорттаушы елдер үшін әлемдік мұнай бағасының өзгеруінің елдің фискалдық жағдайына әсері айтарлықтай болады.

Фискалдық балансты мұнай бағасының құбылмалылығынан тазарту Ardanaz және басқ. (2015) жұмысында жан-жақты сипатталған, онда ҚФБ есептеу үшін мына теңдеу қолданылады:

$$B_t^S = \sum T_i \left(\frac{Y^p}{Y} \right)^{\varepsilon_{t_i,y}} + R^{NRR} \left(\frac{P^{LR}}{P} \right)^{\alpha} - G \left(\frac{Y^p}{Y} \right)^{\varepsilon_{g,y}}$$

мұнда: T_i – i салығы бойынша түсімдер, Y – нақты ЖІӨ, Y^p – әлеуетті ЖІӨ, $\varepsilon_{t_i,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты i салығы бойынша түсімдердің икемділік коэффициенті, R^{NRR} – жаңартылмайтын ресурстардан түсетін кіріс, P – негізгі шикізат тауарларының орташа өлшенген бағасы, P^{LR} – негізгі шикізат тауарларының ұзақ мерзімді орташа өлшенген бағасы, α – жаңартылмайтын ресурстардың бағасына қатысты олардан түсетін кіріс икемділігі, G – жалпы мемлекеттік шығыс, $\varepsilon_{g,y}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты ағымдағы бастапқы мемлекеттік шығыстың икемділік коэффициенті.

1-сурет. Құрылымдық фискалдык балансты есептеудің негізгі кезеңдері

Дереккөзі: Bornhorst және басқ. (2011)

Ұзақ мерзімді орташа баға немесе құрылымдық баға (P^{LR}) бақыланбайды. Әр түрлі елдердегі құрылымдық бағаны есептеу әдістемесі әртүрлі белгіленген. Мысалы, Чилиде мыс пен молибденнің құрылымдық бағасын тәуелсіз сарапшылар тобы айқындайды. Әдебиетте құрылымдық бағаны бағалаудың 4 түрлі балама сценарийі айқындалған:

- тарихи деректердің 15 жыл ішіндегі өзгермелі орташа көрсеткіші;
- алдағы 5 жылдағы болжамды бағалар;
- тарихи деректердің 12 жыл ішіндегі орташа және 4 жылдық болжамды көрсеткіші;
- жоғарыда аталған барлық көрсеткіштерінің орташа мәні.

Түзету шикізат тауарларының нақты бағасына құрылымдық бағаның икемділік дәрежесіндегі қатынасы ретінде беріледі. Жаңартылмайтын ресурстардан түсетін кірістің олардың бағасына қатысты икемділігі эмпирикалық түрде бағаланады.

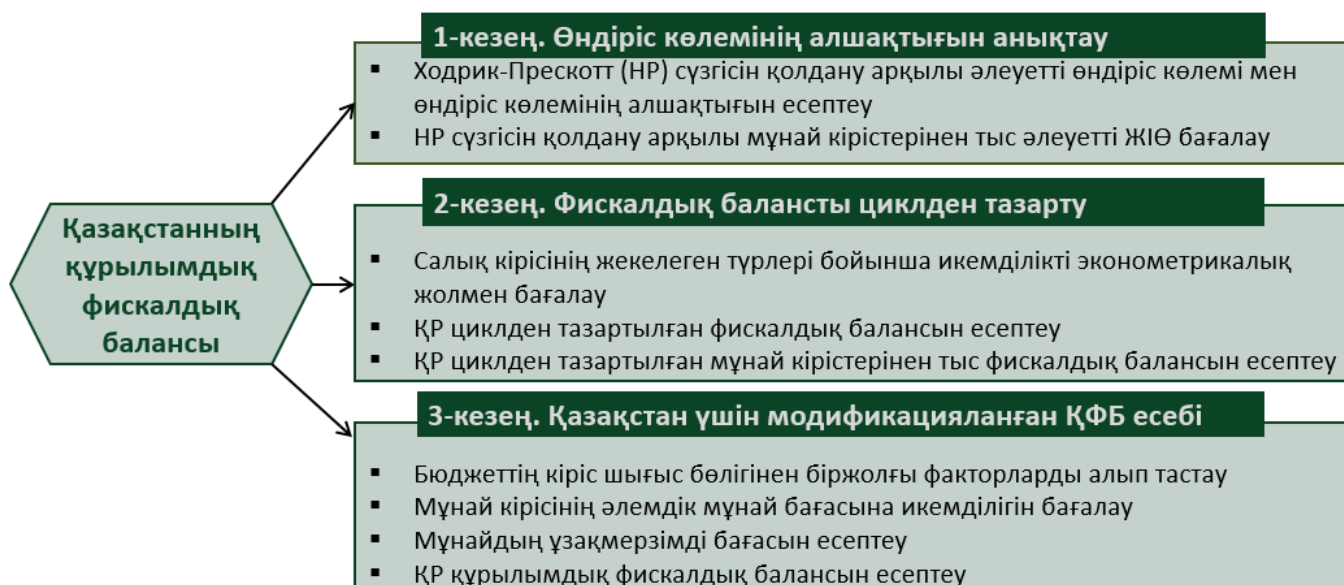
Жоғарыда айтылып өткендей, Villafuerte и Lopez-Murphy (2010) жұмысында бюджеттің циклден тазартылған кіріс бөлігінен шикізат кірісін алып тастау ұсынылады.

Осылайша, ҚФБ есептеудің негізгі қолданыстағы әдістемелері сипатталды. Аталған әдістемелердің ортақ кемшілігі – әлеуетті ЖІӨ және икемділікті бағалауға арналған өндіріс көлемінің алшақтығы, шикізат кірісінің құрылымдық бағасы мен икемділігі және «бақыланбайтын» айнымалы шамаларды бағалау барысында орын алуы мүмкін қатерге байланысты. Сонымен қатар, экономикадағы құрылымдық өзгерістерді, күтпеген өзгерістер әсерін, фискалдык сипаттағы бюджеттен тыс

операцияларды ескеру қиын. Осыған байланысты, кейінгі жұмыстарда оларды бағалаудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып, «бақыланбайтын» айнымалы шамаларға қатысты әр түрлі қателерге сәйкес ҚФБ-ның әртүрлі нәтижелерін модельдеу, осылайша Ardanaz және басқ. (2015) жұмысында жасалғандай әр параметр үшін мәндердің дұрыс диапазонын құру және ҚФБ айналасындағы бағалаудың белгісіздік дәрежесін бағалау пайдалы болуы мүмкін.

Қазақстан үшін ҚФБ есептеу негізінде модификацияланған ҚФБ есептеуі қолданылды. 2-суретте біз жасаған фискалдық балансты бағалаудың кезең-кезеңімен сипаттамасы келтірілген.

2-сурет. Қазақстанның құрылымдық фискалдық балансын есептеу

1-кезең. Өндіріс көлемінің алшақтығын анықтау. Қазақстан үшін әлеуетті ЖІӨ мен өндіріс көлемінің алшақтығын бағалау бір өлшемді Ходрик-Прескотт сүзгісін (НР-сүзгісі) (Hodrick және Prescott, 1997) қолдану арқылы жүзеге асырылды, ол уақыт қатарын трендік және циклді құрамдас бөлікке ыдыратудың кеңінен қолданылатын әдістерінің бірі. Бұл құралдың басты артықшылығы - оның ЖІӨ динамикасынан шоктардың әсерін шегерудегі қарапайымдылығы және визуалды тұрғыдан ең түсінікті интерпретациясы (Платонов (2012)). Алайда, көптеген сарапшылар НР-сүзгісімен алынған нәтижелерге күмән келтіреді, өйткені оның экономикалық негіздемесі жоқ, уақыт қатарының соңғы нүктелері жаңа деректердің қосылуына өте сезімтал.

НР-сүзгісіндегі көрсетілген мәселелерді еңсеру мақсатында әлеуетті ЖІӨ-нің эмпирикалық есептеулері және өндіріс көлемінің алшақтығы 2005-2022 жылдар кезеңінде 2005 жылғы тұрақты бағамен көрсетілген ЖІӨ-нің тоқсандық деректерінде жасалды. Сондай-ақ, Bornhorst және басқ. жұмысында ұсынылғандай, келесідей деректерді түрлендіру қадамдары жасалды:

- тоқсандық деректер қатары EViews 12 пакетіндегі Census X-12 құралы арқылы маусымдық тазартудан өткізілді;
- негізгі қатарға 7 болжамды нүкте қосылды (болжау үшін AR (1) бірінші қатарлы авторегрессиялық модель қолданылды), онда барлық

қажетті коэффициенттер статистикалық маңызды болды және модельдің өзі сәйкестік критерийлеріне сай болды.

- (iii) Қатар 1600 тегістеу параметрі бар бір өлшемді НР-сүзгісі арқылы бағаланды.

Өндіріс көлемінің алшақтығы бойынша алынған нәтижелер ХВҚ сарапшыларының бағалауларымен салыстырылды, олар Қазақстанның өндіріс көлемінің алшақтығын бағалау үшін өндірістік функция, Харви-Йегердің ыдыратуы (Harvey-Jaeger) және НР-сүзгісін (IMF Country Report, No. 22/368, (2022)) қолданған. Модельдер тренд пен циклды бірдей түсіндіреді, дегенмен аралас жиілікті қолданған нұсқадағы айырмашылық - ЖІӨ трендіндегі ауытқудың әлдеқайда жоғары болуы.

Мұнай кірістерінен тыс әлеуетті ЖІӨ-ді бағалау үшін НР-сүзгісі де қолданылды. Қазақстанның ЖІӨ-дегі мұнай кірістерінен тыс сектордың үлесі бойынша деректер 2010-2021 жылдар аралығындағы кезеңде ҚР СЖРА ҰСБ сайтынан алынды.

Фискалдық көрсеткіштерді әлеуетті ЖІӨ мен мұнай кірістерінен тыс әлеуетті ЖІӨ-нің пайызымен масштабтау үшін ЖІӨ бойынша көрсеткіштер белгілі бір жылдың 4-тоқсанындағы нәтижелерді қосу арқылы жылдық мәнде ұсынылды.

2-кезең. Фискалдық балансты циклден тазарту. Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің кіріс бөлігін циклден тазарту үшін ЭЫДҰ әдіснамасына сәйкес бөлшектелген әдіс пайдаланылды және ЖТС, КТС, әлеуметтік салық және жанама салықтар бойынша өндіріс көлемі алшақтығына икемділік бағаланды.

Қазақстанда негізінен салық салудың пропорционал жүйесі қолданылатындықтан, салықтардың жоғарыда көрсетілген түрлері бойынша икемділік коэффициенті тиісті салық салынатын базаларға 1 деп қабылданды.

Салық салынатын базаның өндіріс көлемінің алшақтығына икемділігі авторегрессия және бөлінген лаг моделі (ARDL) арқылы жүзеге асырылды, ол Ahmadov және басқ. жұмысында да қолданылды (2018). ARDL моделінің артықшылығы - іске асырудың қарапайымдылығы және модельге енгізілген айнымалылар үшін ең қолайлы лаг ұзындығын таңдау, сондай-ақ $I(0)$ және $I(1)$ деректер комбинациясын пайдалану мүмкіндігі. Бұл модельдің негізін қалаған теңдеу мынадай:

$$\Delta^1 \left(\frac{T_{Base_t}}{Y_t^p} \right) = \varepsilon_0 + \varepsilon_1 \Delta^1 \left(\frac{Y_t}{Y_t^p} \right) + \theta_t$$

мұнда: T_{Base_t} – t уақытындағы салық салынатын база, Y_t^p – әлеуетті ЖІӨ, Y_t – нақты ЖІӨ, Δ^1 – дифференциацияның бірінші тәртібі, ε_1 – салық салынатын базаның серпімділік коэффициенті, θ_t – модельде ескерілмеген басқа да қателер мен кемшіліктер.

Осылайша, салық түсімдерінің өндіріс көлемінің алшақтығына икемділігі салық салынатын базаның өндіріс көлемінің алшақтығына икемділік коэффициентіне тең.

Жоғарыда келтірілген жұмыстардың көпшілігіне сәйкес, мемлекеттік бюджеттің шығыс бөлігінде жұмыссыздыққа байланысты шығындар ғана цикл тұрғысынан сезімтал келеді. Қазақстанда жұмыссыздық бойынша жәрдемақылар,

бірақ мемлекеттік бюджетте емес шоғырландырылған бюджетте ескерілетін, «Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры» АҚ-дан (бұдан әрі – МӘСК) төленетіндіктен, мемлекеттік шығыстар бойынша икемділік «0» деп қабылданды, бұл іскерлік циклдің ауытқуының мемлекеттік шығыстарға әсерін білдіреді. Айта кету керек, МӘСК – дан төленетін әлеуметтік төлемдердің жалпы көлемінде жұмысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлемдердің үлесі де шамалы және 2010 – 2019 жылдары 1-2%-ды құрады, 2020 жылы пандемияға байланысты 6,1%-ға дейін өсті, ал 2021-2022 жылдары шамамен 4,5%-ға дейін қысқарды. Осылайша, автоматты тұрақтандырғыштардың шығыстар жағынан Қазақстанның фискалдық балансына әсері де шамалы және мемлекеттік шығыстардың мөлшері көбінесе Үкіметтің өкімді шешімімен айқындалады.

Циклден тазартылған фискалдық баланс мына формула бойынша есептелді:

$$B_t^C = [\sum_{i=1}^n T_i \left(\frac{Y^p}{Y}\right)^{\varepsilon_{t_i, OG}} - G + X] / Y^p$$

мұнда: T_i – i салығы бойынша түсімдер, G – мемлекеттік шығыстар, X – салықтан тыс және өзге де түсімдер, Y – нақты ЖІӨ, Y^p – әлеуетті ЖІӨ, $\varepsilon_{t_i, OG}$ – өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты i салығы бойынша түсімдердің икемділігі.

Бұл ретте, мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінен ҚР Ұлттық қорынан трансферттерді және шикі мұнайдан түсетін кедендік баждарды алып тастай отырып, біз циклден тазартылған мұнай кірістерінен тыс фискалдық балансты алдық.

3-кезең. Қазақстан үшін модификацияланған ҚФБ есебі.

Мұнай бағасының ауытқуы әсерінен тазарту Ardanaz және басқалардың жұмысында көрсетілген формула бойынша жүргізілді (2015). Мұнай кірісінің әлемдік мұнай бағасына икемділігі төмендегі теңдеуге сәйкес тоқсандық мәліметтер негізінде ең кіші квадраттар әдісімен эмпирикалық түрде бағаланды:

$$\ln R_t^{OR} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln P_{t-3} + \theta_{i,t}$$

мұнда: R_t^{OR} – ҚР Ұлттық қорына мұнай секторынан түсетін салық түсімдері және шикі мұнайдан түсетін кедендік баждар, P_{t-3} – t -мен салыстырғанда 3-тоқсанға ертерек алынған Brent маркалы мұнайдың бағасы, α_1 – Brent маркалы мұнай бағасына мұнай кірістерінің икемділігі.

Қазақстан үшін ҚФБ мұнай бағасының ауытқуы әсерінен тазартуды ескере отырып мына формула бойынша есептелді:

$$B_t^S = \left[\sum T_i \left(\frac{Y^p}{Y}\right)^{\varepsilon_{t_i, Y}} + R^{OR} \left(\frac{P^{LR}}{P}\right)^\alpha + X - G \right] / Y^p$$

мұнда: T_i – i салығы бойынша түсімдер, X – салықтан тыс және өзге де түсімдер, G – мемлекеттік шығыстар, Y – нақты ЖІӨ, Y^p – әлеуетті ЖІӨ, $\varepsilon_{t_i, Y}$ – i салығы бойынша түсімдердің өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты икемділігі, R^{OR} – мұнай ресурстарынан түсетін кірістер, P – Brent маркалы мұнай баррелінің бағасы, P^{LR} – Brent маркалы мұнайдың ұзақ мерзімді бағасы, α – мұнай кірістерінің Brent маркалы мұнай бағасына икемділігі.

Мұнайдың ұзақ мерзімді бағасы мынадай баламалы сценарийлердің орташа мәні ретінде есептелді: 1) тарихи 10 жылдағы жылжымалы орташа; 2) бес жыл алға

болжамды деректердің жылжымалы орташа мәні; 3) тарихи 10 жыл және 5 болжамды жыл деректерінің жылжымалы орташа мәні.

Монетарлық саясатпен үйлестіре отырып, макроэкономикалық тұрақтандыруға қол жеткізу мақсатында жиынтық сұраныстың өсу қарқынын және оған мемлекеттік шығыстың әсерін ескеру қажет. Бұл тұрғыда фискалдық саясаттың бағытын, атап айтқанда оның өткен жылмен салыстырғанда тежеуші немесе ынталандырушы болғанын талдау қажет. Фискалдық саясаттың бағытын көрсететін жалпы қабылданған индикатор – екі жылдағы фискалдық баланстардың айырмашылығынан шыққан фискалдық импульс:

$$FIM_t = \frac{B_t^S - B_{t-1}^S}{Y_t^p}$$

мұнда: FIM_t – t уақытындағы фискалдық импульс, B_t^S – t уақытындағы құрылымдық фискалдық баланс, B_{t-1}^S – $t-1$ уақытындағы ҚФБ, Y_t^p – t уақытындағы әлеуетті ЖІӨ.

Фискалдық импульс динамикасын өндіріс көлемінің алшақтығы динамикасымен салыстыру фискалдық саясаттың сипатын анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған деректер

Жұмыста ҚР СЖРА ҰСБ сайтынан номиналды және нақты ЖІӨ бойынша тоқсандық деректер, мұнайдан тыс секторлардың үлесі бойынша жылдық деректер, ҚР Қаржыминінің мемлекеттік бюджет бойынша жылдық деректері, ҚР СЖРА ҰСБ сайтынан алынған жалпы еңбекақы қоры, жалпы пайда және жалпы аралас кіріс бойынша, үй шаруашылықтарының жиынтық тұтынуы бойынша жылдық деректер, Brent маркалы мұнайдың әлемдік бағасы бойынша тоқсандық деректер пайдаланылды. Мемлекеттік шығыстың көрсеткіштерінде қарызға төленетін пайыздық шығыстар есепке алынбады.

Сонымен қатар бюджеттің кіріс және шығыс бөліктерінен біржолғы факторлар алып тасталды және қаржы секторының тұрақтылығын арттыру жөніндегі және басқа да мемлекеттік бағдарламаларға қатысу үшін ҚР Ұлттық Банкінің эмиссиялаған ақшасы сияқты квазифискалдық шығыс ескерілді. Мұндай шығыс жиынтық сұранысты арттырады және инфляциялық қысымды тудырады. Қарастырылып отырған кезеңде квазифискалдық шығыс көлемі 5 трлн теңгеден астам сомаға жетті.

Тоқсандық деректер, мұнай бағасы бойынша деректерді қоспағанда, маусымдық тазартудан өткізілді. Эконометрикалық модельдер үшін пайдаланылған барлық деректер нақты мәнге және стационарлық түрге келтірілді.

4. Нәтижелерді талқылау

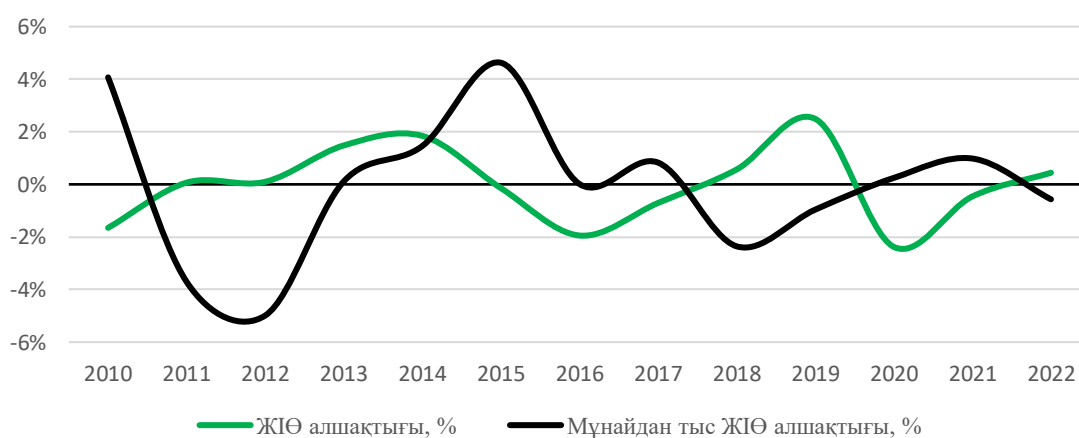
Өндіріс көлемінің алшақтығы

Қазақстанның жалпы және мұнайдан тыс секторлардағы өндіріс көлемінің алшақтықтары іс жүзінде қарама-қарсы бизнес-циклдерді көрсетті (3-сурет). Оны Голландия ауруының белгілерінің болуымен түсіндіруге болады. Осылайша, мұнай

бағасы жоғары болған жылдарда мұнайдан түскен доллар кірісі нақты айырбастау бағамының өсуіне әкелді, бұл өз кезегінде басқа сауда секторларына теріс әсер етіп, олардың бәсекеге қабілеттігін төмендетті. Нәтижесінде мұнайдан тыс өндіріс көлемінің алшақтығы теріс аймақта болды, ал жалпы ЖІӨ-нің алшақтығы нөлге тең немесе оң аймақта болды. Мұнай бағасы төмен болған жылдары мұнайдан тыс секторлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруы есебінен дамуына жол ашылды.

3-сурет жалпы ЖІӨ-нің өзінің әлеуетті деңгейінен ауытқуымен салыстырғанда мұнай кірісінен тазартылған ЖІӨ-нің оның әлеуетті деңгейінен тереңірек ауытқуын да көрсетеді. Бұдан шығатыны, күтпеген жаһандық өзгерістер экономиканың мұнайдан тыс секторларына күшті әсер етіп, оның осалдығын көрсетті.

3-сурет. ҚР жалпы және мұнай кірісінен тазартылған өндіріс көлемінің алшақтықтары

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ, авторлардың есептеулері

Икемділікті бағалау

Бөлшектелген әдіс бойынша бағаланған өндіріс көлемінің алшақтығына икемділік 1-кестеде келтірілген.

1-кесте. Салық түрлерінің және мұнай кірісінің икемділігі

САЛЫҚ ТҮРІ	Қазақстан					Латын Америкасының 20 еліндегі салықтардың икемділігінің орташа мәні
	Кірістегі салықтың орташа үлесі	Салықтың базасына қатысты икемділігі	Салық базасының өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты икемділігі	Салықтың өндіріс көлемінің алшақтығына қатысты икемділігі	Мұнай кірісінің мұнай бағасына қатысты икемділігі	
КТС	0,17	1,00	1,11	1,11**		1,80
ЖТС	0,07	1,00	0,60	0,60***		2,00
ӨС	0,06	1,00	0,60	0,60***		1,70
Жанама салықтар	0,19	1,00	1,55	1,55**		1,80
Мұнай кірісі					1,50***	

Ескертпе. *** p -value < 0,01 ** p -value < 0,05, * p -value < 0,1

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ, ҚР Қаржымині, ҚРҰБ, авторлардың есептеулері, Ardanaz және басқ. (2015)

Жоғарыда көрсетілген салықтар мен салықтан тыс түсімдер бойынша икемділікті бағалау арқылы есептелген мемлекеттік бюджеттің мұнайдан тыс кірісі бойынша жалпы икемділік 0,69 құрады. Бұл көрсеткіш Ahmadov және басқ. (2017) есептеген 0,26-ға тең ұқсас көрсеткіштен жоғары. Ahmadov және басқа. (2017) атап өткендей, икемділік көрсеткіші неғұрлым аз болса, бюджет кірісінің циклді ауытқуларға сезімталдығы соғұрлым аз болады, бұл басқа факторлармен қатар салықты басқарудың төмен деңгейін, сондай-ақ салықтардың нашар жиналуын, соның ішінде бақыланбайтын экономиканың айтарлықтай үлесі барын білдіреді. Осыған қарамастан, мемлекеттік бюджеттің жиынтық кірісінің біздің бағалауымыз бойынша алынған икемділігі эмпирикалық дәлелдің жеке зерттеудің нысанасына айналуы мүмкін соңғы 5 жылда жоғарыда аталған факторлар бойынша жағдайдың жақсарғанын көрсетуі мүмкін (Ahmadov және басқ. (2017) зерттеуінде қамтылмаған). Алайда, Қазақстанның мемлекеттік бюджетінің кіріс санаттары бойынша икемділіктің төмен мәні, мысалы, көпшілігі минералдар және/немесе мұнай мен газ экспорттаушылары болып табылатын Латын Америкасы мен Кариб бассейні елдері үшін (Ardanaz және басқ. (2015)) бағаланған ұқсас икемділіктермен салыстырғанда Қазақстандағы автоматты тұрақтандырғыштардың төмен рөлін көрсетеді.

Қазақстанның фискалдық саясатының сипатын талдау

2010-2022 жылдардағы кезеңде ҚР мемлекеттік бюджетінің циклден тазартылған бастапқы фискалдық балансы әлеуетті ЖІӨ-нің шамамен 0,5-1%-ын құрай отырып, теріс аймақта болды (4-сурет). Сонымен қатар циклден тазартылған мұнайдан тыс бастапқы фискалдық баланс тапшылықтың неғұрлым терең және құбылмалы көрсеткішімен сипатталды (мұнай кірістерінен тазартылған әлеуетті ЖІӨ-нің 8%-нан 14%-на дейін). Бұл факт мұнай кірістері тұрақтандыру функциясын атқара отырып, сонымен қатар жекелеген жылдары фискалдық тәртіптің нашарлауы мәселесін бүркемелей отырып, жалпы мемлекеттік бюджет тапшылығының құбылмалылығын реттегенін көрсетеді.

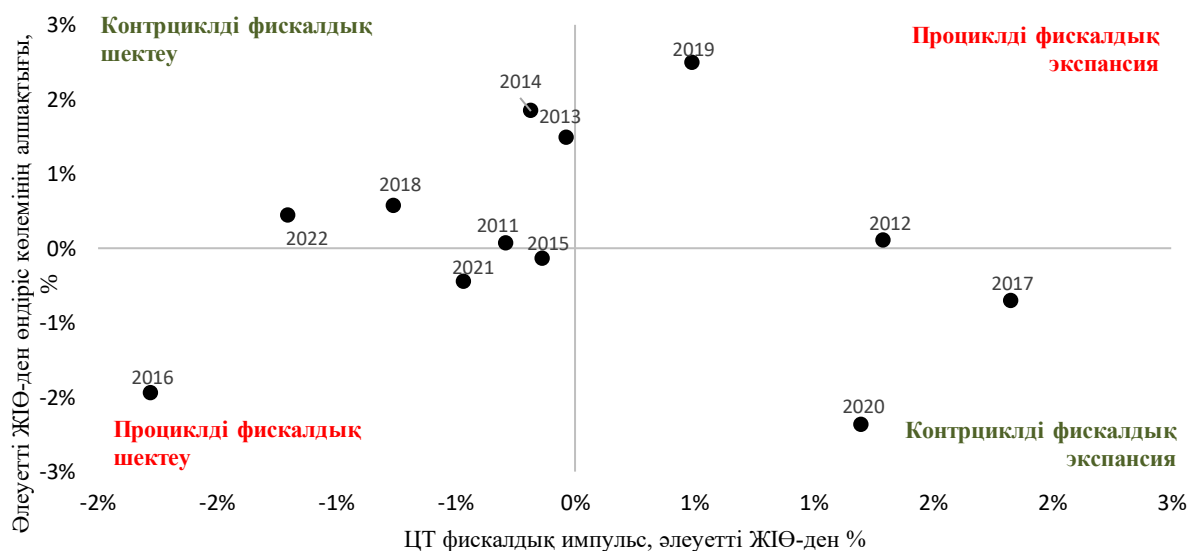
4-сурет. ҚР мемлекеттік бюджетінің циклден тазартылған жалпы балансы және мұнай кірісінен тазартылған фискалдық балансы

Дереккөзі: ҚР ҚМ, ҚР СЖРА ҰСБ, ҚРҰБ, авторлардың есептеулері

Бұдан әрі біз өндіріс көлемінің алшақтығы және циклден тазартылған фискалдық баланс негізінде есептелген фискалдық импульс бойынша көрсеткіштерді салыстырдық (5-сурет). Нәтижесінде 12 бақылаудың 6-ы контрциклді саясат аймағында, оның ішінде 2013, 2014, 2018, 2022 жылдарда фискалдық шектеу, ал 2017 және 2020 жылдары – фискалдық экспансия орын алған. Проциклді фискалдық саясат 2016, 2021 жылдары (күлдырау кезіндегі шектеу) және 2019 жылы («теріс үдеуі» кезіндегі экспансия) жүргізілді. 2011, 2012 және 2015 жылдары фискалдық саясат бейтарап болды.

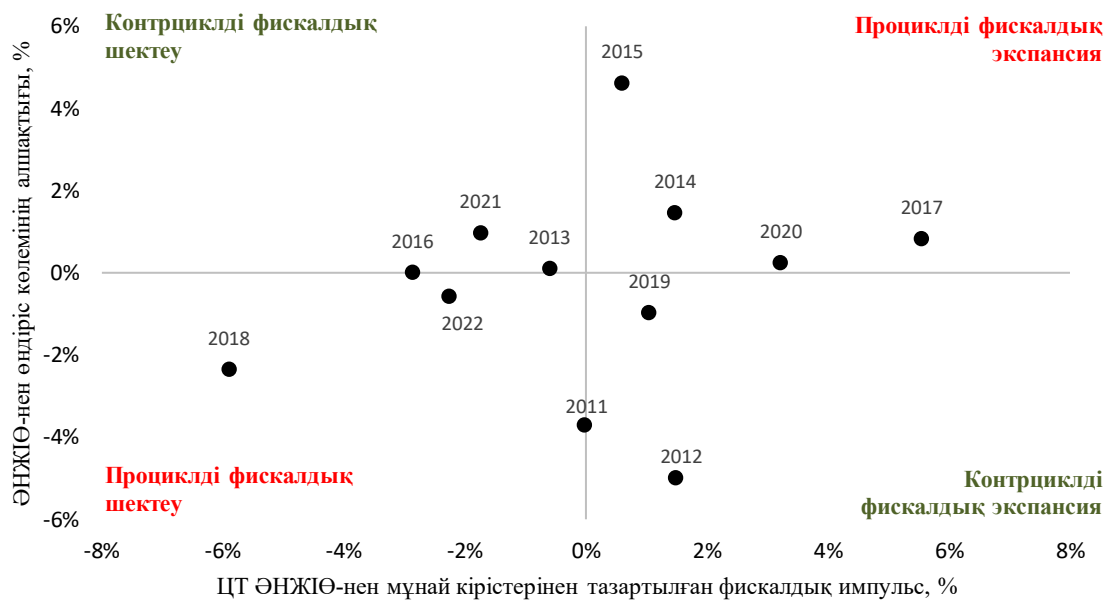
**5-сурет. ҚР фискалдық саясатының сипаты
(ЦТ фискалдық баланстың негізінде)**

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ, ҚР ҚМ, ҚРҰБ, авторлардың есептеуі

Сонымен қатар мұнай кірістерінен тыс көрсеткіштерді қарау кезінде Қазақстанның фискалдық саясатының сипаты туралы тұжырымдар біршама өзгеше (6-сурет). Мәселен, 12 жағдайдың 6-да фискалдық саясат проциклді болған: 2014, 2015, 2017, 2020 жылдары – фискалдық экспансия, 2018 және 2022 жылдары – мемлекеттік шығыстар бойынша өткен жылдардың жоғары базасына байланысты, сондай-ақ 2022 жылы ақша эмиссиясы түріндегі ҚРҰБ квазифискалдық шығыстарының қысқаруына байланысты фискалдық шектеу орын алған. Үш жылда ғана: 2012, 2019 жылдары экспансиямен, 2021 жыл шектеумен контрциклді аймақта болды. Бейтарап фискалдық саясат 2013 жылы және 2016 жылы байқалады. 2011 жылы фискалдық импульс бағалау бойынша нөл аймағында болды. Осылайша, мұнай кірістерінен тыс көрсеткіштер Қазақстанның фискалдық саясатының проциклділігінің үрдісін көрсетеді.

**6-сурет. ҚР фискалдық саясатының сипаты
(мұнай кірістерінен тыс фискалдық баланс негізінде)**

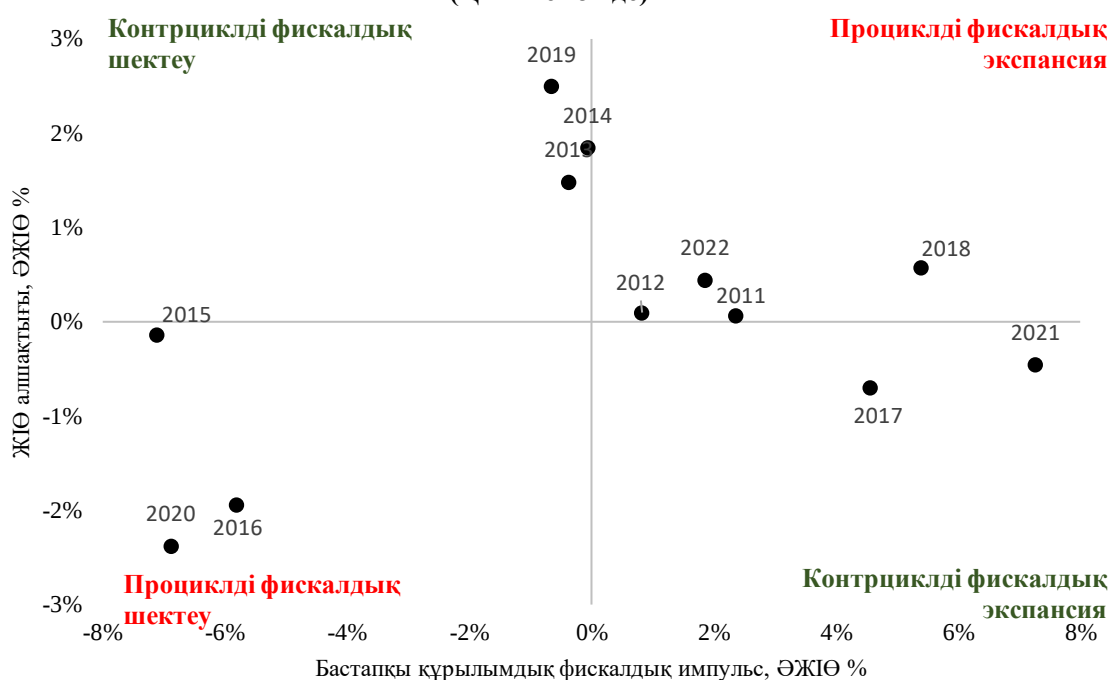

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ, ҚР ҚМ, ҚРҰБ, авторлардың есептеуі

Құрылымдық баланс негізінде бағаланған фискалдық саясаттың сипаты 7-суретте көрсетілгендей, сондай-ақ ол проциклді үрдіске ие. Мәселен, қаралып отырған 12 жылдың 7 жылында проциклді саясат жүргізілген: 2011, 2012, 2018, 2022 жылдары экспансия, 2015, 2016 және 2020 жылдары – шектеу болды. 2013 және 2019 жылдары контрциклді фискалдық шектеу, ал 2017 және 2021 жылдары контрциклді фискалдық экспансия орын алды. Фискалдық импульс 2014 жылы нөлге жақын болды. Анықтауымыз бойынша құрылымдық баланс - циклден тазартылған ЖІӨ және ұзақ мерзімді тренд деңгейіндегі мұнай бағасы есепке алынған (ол біздің бағалауымыз бойынша 72-80\$ құрайды) бюджеттің фискалдық балансы болғандықтан, құрылымдық баланс нәтижелерін былайша түсіндіруге болады.

2015, 2016 және 2020 жылдар фискалдық шектеу аймағында болды, бұл осы жылдары мұнайдың рекордтық төмен бағасымен (42-55\$) түсіндіріледі. Яғни, егер осы жылдары мұнай бағасы ұзақ мерзімді трендтің деңгейінде (72-80\$) болса, онда ҚР Ұлттық қорынан нақты алынған трансферттер мен нақты мемлекеттік шығыстарды ескергенде, мемлекеттік бюджеттің балансы профицит болып қалыптасар еді, сондықтан құрылымдық баланс осы көріністі беріп тұр. Бұл дәл осы жылдары ҚР Ұлттық қорынан өте үлкен трансферттердің орынды жасалғанын білдіреді. Алайда, мұнайдың төмен бағасына (54\$), сондай-ақ 2017 жылы ҚР Ұлттық қорынан алынған трансферттердің айтарлықтай көлеміне қарамастан, фискалдық позиция экспансия аймағында болған, бұл мемлекеттік шығыстардың қажетінен де артық кеңейгенін көрсетеді.

7 сурет. ҚР фискалдық саясатының сипаты
(ҚФБ негізінде)

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ, ҚР ҚМ, ҚРҰБ, авторлардың есептеуі

5. Қорытынды

Дамыған елдердің ғана емес, дамушы елдердің де тәжірибесі ақылға қонымды және дәйекті контрциклді фискалдық саясат ұзақ мерзімді перспективада теңгерімді бюджетті қамтамасыз етуге, оның ішінде шикізат кірісіне тәуелділікті төмендетуге қабілетті екенін көрсетеді. Құрылымдық баланстың тұжырымдамасына негізделген контрциклді бюджеттік ережелерді заңнамалық деңгейде бекіткен Чилидің тәжірибесі мұның айқын мысалы бола алады. Сонымен қатар, тәуелсіз сарапшылардың экспортқа шығарылатын негізгі шикізат тауарлары үшін ұзақ мерзімді бағасын болжау мен бағалауды жүзеге асыруы Чилидің маңызды жаңалығы, өйткені ресми болжамдар тым оптимистік болуы мүмкін.

Контрциклді фискалдық саясатты және контрциклді бюджеттік ережелерді енгізу тиімді талдау құралынсыз жүзеге асырыла алмайды. Қолданыстағы әдебиеттерде «нақты» фискалдық позицияны және елдің фискалдық саясатының бағытын талдау үшін құрылымдық фискалдық балансты есептеудің артықшылықтары көрсетілген. Алайда, құрылымдық фискалдық балансты есептеу барысында алынған бағалау нәтижесінің белгісіздік тарапы да бар, өйткені оның формуласы әлеуетті өндіріс көлемі мен өндіріс көлемінің алшақтығы сияқты бақыланбайтын айнымалыларды және бюджеттің кірісі мен шығысының икемділігін секілді параметрлерді бағалауды талап етеді. Сонымен қатар, мұнай және басқа шикізат ресурстарын экспорттаушы елдер үшін ресурстар бағасының жоғары құбылмалылығы қосымша белгісіздік тудырады. Осыған байланысты, кейбір авторлар мұнай кірістерінен тазартылған фискалдық балансты есептеуді ұсынады.

Біздің ойымызша, екі көрсеткіш те фискалдық саясаттың тұрақтандыру

мүмкіндіктерін түсінуге, сондай-ақ фискалдық сын-қатерлерді анықтауға және оларды басқаруға пайдалы. Бұл жұмыста біз циклден тазартылған, мұнай кірістерінен тазартылған циклсіз және құрылымдық фискалдық баланстар мен фискалдық импульстерді, бағаланған өндіріс алшақтығымен салыстыру арқылы Қазақстанның 2010-2022 жылдардағы фискалдық саясатының сипатын талдадық. Мұнай кірістерінен тыс циклден тазартылған баланс пен құрылымдық баланс негізінде жүргізілген талдау қаралған кезеңдегі Қазақстанның фискалдық саясатының контрциклдігіне қарағанда проциклді эпизодтардың көбірек болуын айғақтайды, дегенмен рецессиядан шығу үшін Үкімет Ұлттық қордан трансферттер көлемін белсенді түрде арттырған контрциклді саясат кезеңдері де бар. Фискалдық саясаттың циклді сипатын еңсеру үшін, сондай-ақ мұнайдың әлемдік бағасының елдегі фискалдық позицияға елеулі әсерін ескере отырып, заңнамалық деңгейде мұнайдан тыс немесе құрылымдық фискалдық балансқа таргеттейтін контрциклді бюджеттік ережелерді бекіту ұсынылады.

Талдаудан шығатын қорытынды өндіріс көлемінің циклді ауытқулардан тазартылған кезінде фискалдық баланстың көрсеткіші нақты баланстан айтарлықтай айырмашылығы жоқ. Бұл Қазақстанның мемлекеттік бюджетіндегі автоматты тұрақтандырғыштардың әлсіз рөлін және салықты басқарудың тиімділігін арттыру, салық жүйесінің прогрессивті шкаласын енгізу, салықтардың жиналуын жақсарту және басқа да сол сияқты оларды күшейту бойынша реформалар жүргізу қажеттігін айғақтайды.

Бұл жұмыстың тағы бір маңызды қорытындысы фискалдық балансты тазартудың жалғыз ғана әдісінің жоқ екенін, яғни: таңдалған әдіске, эконометрикалық модель құралына, мәліметтер үшін берілген алғышарттарға және басқа шарттарға байланысты фискалдық позицияны бағалау нәтижелері айтарлықтай өзгеруі мүмкін екенін көрсетеді. Осыған байланысты, таңдалған әдіс талдаудың мақсатын, деректердің қолжетімділігін, фискалдық режимді және экономика құрылымын ескеру керек, бірақ нәтижесінде талдау пайымын көрсетуі керек. Фискалдық және монетарлық билік органдарына контрциклді бюджеттік ережелерді бекіту кезінде қабылданған саяси шешімдерді объективті бағалау мен негіздеуді қамтамасыз ету үшін әдіс пен құралдарды таңдауда дәйектілікті сақтау маңызды.

Болашақ зерттеулерде фискалдық баланстың циклге сезімталдығын есептеудің басқа әдістеріне, сондай-ақ әлеуетті ЖІӨ мен өндірістегі алшақтықты бағалауға көбірек көңіл бөлген жөн. Бұл әр параметр үшін мәндердің ақылға қонымды диапазонын құруға және құрылымдық фискалдық баланстың айналасындағы бағалаудың белгісіздік дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді, осылайша елдің фискалдық саясатын бағалау үшін осы көрсеткіштің құнын арттырады.

6. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1) С.Н. Алпысбаева, Ш.Ж. Шүнеев, Н.Н. Жанақова, А.А. Бакдолотов, 2021. «Қазақстанның контрциклді фискалдық саясатының негізі ретінде ЖІӨ-нің әлеуетті моделін құру және өндірістегі алшақтықты бағалау», //Болжау мәселелері. 2021. № 4(187). 163-175 б. DOI: 10.47711/0868-6351-187-163-175;
- 2) С.Н. Алпысбаева, Ш.Ж. Шүнеев, Н.Н. Жанақова, Қ.С. Бейсенғазин, 2021. «Құрылымдық бюджеттік баланс ережесін пайдалана отырып, Қазақстанның ұзақ мерзімді фискалдық тұрақтылығын құру». Economics: the strategy and practice.16(3):117-127. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-117-127>;
- 3) И.К. Бакалова, 2012. «Фискалдық саясаттың кейінгі емес әсерлері: Ресей, 1995-2011», Препринт WP12/2012/04, Экономика жоғары мектебі ҰЗУ. – Мәскеу;
- 4) Е.А. Васильева, С.А. Власов, А.А. Пономаренко, 2009. «Ресей Федерациясының мемлекеттік қаржысының тұрақтандыру функциясы мен тұрақтылығын талдау», Экономика жоғары мектебінің экономикалық журналы, №3;
- 5) Е.Т. Гурвич, Е.С. Вакуленко, П.А. Кривенко, 2009. «Мұнай өндіруші елдердегі бюджет саясатының цикл қасиеттері» // Экономика мәселелері. № 2, 51–70 б;
- 6) В.М. Остапенко, 2015. «Тұрақтандырушы макроэкономикалық саясат: теориялық тәсілдер мен жүзеге асыру бағыттары», Санкт-Петербург мемлекеттік университеті;
- 7) Қ.Е. Платонов, 2012. «Құрылымдық бюджет балансы және Ресейдің фискалдық саясатының көрсеткіштері», Экономика жоғары мектебі ҰЗУ. - Мәскеу;
- 8) Ahmad A., McManus R. & Ozkan, F.G., 2021. «Fiscal space and the procyclicality of fiscal policy: The case for making hay while the sun shines», Economic Inquiry, 59(4), 1687– 1701, <https://doi.org/10.1111/ecin.13008>;
- 9) Ahmadov V., Sarkarli U. and Rahmanov R., 2017. «Structural Budget Balances in Oil-rich Countries: The Cases of Azerbaijan, Kazakhstan, and Russia», No 1704, Working Papers, Central Bank of Azerbaijan Republic;
- 10) Alesina A., G. Tabellini, 2005. «Why is Fiscal Policy Often Procyclical?», NBER Working Paper № 11600;
- 11) Alesina A, Tabellini G. and Campante F., 2008. «Why Is Fiscal Policy Often Procyclical?, Journal of the European Economic Association», Sep., 2008, Vol. 6, No. 5 (Sep.), pp. 1006-1036;
- 12) Ardanaz, M., Caballero N., A. Gonzales, A. Corbacho, 2015. «Structural Fiscal Balances in Latin America and the Caribbean: New Dataset and Estimations», IDB Publications (Working Papers), No. 579;
- 13) Bornhorst F., Dobrescu G., Fedelino A., Gottschalk J., Nakata T., 2011. «When and How to Adjust Beyond the Business Cycle? A Guide to Structural Fiscal Balances», IMF Technical Notes and Manuals, (Washington: International Monetary Fund);
- 14) Buchanan J. M., 1976. «Barro on the Ricardian Equivalence Theorem», Journal of Political Economy, Vol. 84, No. 2;
- 15) Burger A., 2006. «Reasons for the U.S. growth period in the nineties: non-keynesian effects, asset wealth and productivity», // Vienna University of Economics &

B.A., Working Paper No. 95;

16) Deb P., Furceri D., Ostry J. D., Tawk N., and Yang N., 2021. «The Effects of Fiscal Measures During COVID-19», WP/21/262, (Washington, D.C: International Monetary Fund);

17) Erbil, N. 2011. «Is Fiscal Policy Procyclical in Developing Oil-Producing Countries?», IMF Working Paper 171, PP. 1-32;

18) Fedelino A., Ivanova A. and Horton M., 2009. «Computing Cyclically-Adjusted Balances and Automatic Stabilizers», IMF Technical Notes and Manuals No 09/05, (Washington, D.C: International Monetary Fund);

19) Frankel J., 2011. «A solution to fiscal procyclicality: The structural budget institutions pioneered by Chile». Fiscal Policy and Macroeconomic Performance, edited by Luis Felipe Céspedes and Jordi Galí (Central Bank of Chile). NBER Working Paper No.16945;

20) Frankel J., Vegh C., Vuletin G., 2013. «On graduation from fiscal procyclicality», Journal of Development Economics 100 (2013) 32–47, doi:10.1016/j.jdeveco.2012.07.001;

21) Gavin M.; Perotti R., 1997. «Fiscal Policy in Latin America», NBER Macroeconomics Annual 1997, Volume 12, <http://www.nber.org/chapters/c11036.pdf>;

22) Giavazzi F., Jappelli T., Pagano M., 1999. «Searching for Non-Keynesian effects of fiscal policy», CSEF Working Paper No. 16;

23) Giavazzi F., Pagano M., 1996. «Non-Keynesian effects of fiscal policy changes: international evidence and the Swedish experience», // Swedish Economic Policy Review. Vol. 3. No. 1. Spring 1996. P. 67–103;

24) Girouard N. and André C., 2005. «Measuring cyclically-adjusted budget balances for OECD countries», Economics department working papers, No. 434, OECD, ECO/WKP(2005)21;

25) Hagemann R., 1999. «The Structural Budget Balance: The IMF's Methodology», Working Papers of the International Monetary Fund. WP/99/95;

26) Ilzetzki, E., Végh, C.A., 2008. «Procyclical Fiscal Policy in Developing Countries: Truth or Fiction?» NBER Working Paper No. 14191. NBER, Cambridge, Massachusetts;

27) IMF Country Report No. 22/368, 2022. «Republic of Kazakhstan. Selected Issues», Washington: International Monetary Fund;

28) Kaminsky, G., Reinhart, C., Vegh, C., 2005. «When it rains, it pours: procyclical capital flows and macroeconomic policies», In: Gertler, M., Rogoff, K. (Eds.), NBER Macroeconomics Annual 2004. MIT Press, pp. 11–53;

29) Keita, K., Turcu, C., 2022. «Promoting Counter-Cyclical Fiscal Policy: Fiscal Rules Versus Institutions». Comp Econ Stud. <https://doi.org/10.1057/s41294-022-00197-0>;

30) Keynes, J.M., 1936. «The General Theory of Employment, Interest, and Money». Hareourt, Brace and Company, New York;

31) McManus R. and Ozkan G., 2015. «On the Consequences of Pro-Cyclical Fiscal Policy», FISCAL STUDIES, vol. 36, no. 1, pp. 29–50 (2015) 0143-5671;

32) Medas P. and Zakharova D., 2009. «A Primer on Fiscal Analysis in Oil-Producing Countries», IMF Working Paper WP/09/56, Washington: International Monetary Fund;

33) Mesea O.E., 2013. «The Analysis on the Cyclical Behaviour of Fiscal Policy in the EU Member States», Procedia Economics and Finance, Volume 6,

[https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00184-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00184-6);

34) Mourre G., Isbasoiu G-M., Paternoster D. and Salto M., 2013. «The cyclically-adjusted budget balance used in the EU fiscal framework: an update», Economic Papers 478, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels;

35) Talvi E., Vegh C.A., 2000. «Tax Base Variability and Procyclical Fiscal Policy»: NBER Working Paper No. 7499;

36) Talvi E., Végh C., 2005. Tax base variability and procyclical fiscal policy in developing countries, Journal of Development Economics, Volume 78, Issue 1, <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2004.07.002>;

37) Stiglitz J.E., Ocampo J.A., Spiegel S., French-Davis R., Nayyar D., 2006. «Stability with Growth. Macroeconomics, Liberalization and Development», Oxford University Press (2006), pp. 128-238;

38) Sutherland A., 1997. «Fiscal Crises and Aggregate Demand: Can High Public Debt Reverse the Effects of Fiscal Policy?» // Journal of Public Economics. Vol. 65(2). P. 147–162;

39) Villafuerte M. and Lopez-Murphy P. 2010. «Fiscal Policy in Oil Producing Countries During the Recent Oil Price Cycle», IMF Working Paper No. 10/28, Washington D.C.;

40) Van den Noord P., 2000. «The Size and Role of Automatic Fiscal Stabilizers in the 1990s and Beyond», OECD Economics Department Working Papers 230.